
sA NkhyatattvakaumudI

సాఙ్ఖ్యతత్త్వకౌముదీ

Document Information

Text title : sAMkhyatattvakaumudI

File name : sAMkhyatattvakaumudI.itx

Category : major_works

Location : doc_z_misc_major_works

Transliterated by : Dhaval Patel drdhaval2785 at gmail.com

Proofread by : Dhaval Patel drdhaval2785 at gmail.com

Source : sAnkhyasaNgrahaH 1918

Latest update : September 15, 2014

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

March 24, 2024

sanskritdocuments.org

సాఙ్ఖ్యతత్త్వకౌముదీ

టత్త్వకౌముది విథ్ సన్స్కృత్ నోతేన్ రజేశ్వర శస్త్రి

కారికా ౧

అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం
బహ్విః ప్రజాః సృజమానాం నమామః |
అజా యే తాం జషమాణాం భజన్తే
జహత్యేనాం భుక్తభోగాం నమస్తాన్ || ౧ ||

కపిలాయ మహామునయే మునయే శిష్యాయ తస్య చాసురయే |
పఞ్చశిఖాయ తథేశ్వరకృష్ణాయైతే నమస్యామః || ౨ ||

ఇహ ఖలు ప్రతిపిత్తితమర్థం ప్రతిపాదయన్ ప్రతిపాదయితాఽవధేయవచనో
భవతి ప్రేక్షావతామ్ | అప్రతిపిత్తితమర్థం తు ప్రతిపాదయన్ నాయం
తాకోకీ నాపి పరీక్షకః ఇతి ప్రేక్షావద్భిరున్మత్తవదుపేక్ష్యేత | స
చైషాం ప్రతిపిత్తితోఽర్థో, యో జ్ఞాతః సన్ పరమపురుషార్థాయ కల్పతే,
ఇతి ప్రారంభితశాస్త్రవిషయజ్ఞానస్య పరమపురుషార్థసాధనహేతుత్వాత్
తద్విషయజ్ఞానామవతారయతి-

|| దుఃఖత్రయాభిఘాతాజ్జిజ్ఞాసా తదఘాతకే హేతౌ |
దృష్టే సాపార్థా చేత్ వైకాంతాత్మనతోఽభావాత్ || ౧ || ||

ఏవం హి శాస్త్రవిషయో న జిజ్ఞాస్యేత యది దుఃఖం నామ జగతి న స్యాత్,
సద్వా న జిహాసితమ్, జిహాసితం వా అశక్యసముచ్ఛేదమ్ | అశక్యసముచ్ఛేదతా
చ ద్వేధా- దుఃఖస్య నిత్యత్వాత్, తదుచ్ఛేదోపాయాపరిజ్ఞానాద్వా |
శక్యసముచ్ఛేదత్వేఽపి చ శాస్త్రవిషయస్య జ్ఞానస్యానుపాయభూతత్వాద్వా,
సుకరస్యోపాయాంతరస్య సద్భావాద్వా ||

తత్ర న తావద్ దుఃఖం నాస్తి నాప్యజిహాసితమిత్సుక్తమ్- దుఃఖత్రయాభిఘాతాద్
ఇతి | దుఃఖానాం త్రయం దుఃఖత్రయమ్ | తత్ ఖలు ఆధ్యాత్మికమ్, ఆధిభౌతికమ్,
ఆధిదైవికఞ్చ |

తత్రాధ్యాత్మికం ద్వివిధమ్, శారీరం మానసం చ | శారీరం వాతపితృశ్లేష్మణాం
వైషమ్యనిమిత్తమ్ |

మానసం కామక్రోధలోభమోహభయేర్ష్యావిషాదవిషయవిశేషాదర్శననిబంధనమ్ |

సర్వజ్ఞైస్తదాన్తరోపాయసాధ్యత్వాదాధ్యాత్మికం దుఃఖమ్ |

బాహ్యోపాయసాధ్యం దుఃఖం ద్వేషా, ఆధిభౌతికమ్, ఆధిదైవికఞ్చ |

తత్రాధిభౌతికం మానుషపశుసరీసృపస్థావరనిమిత్తమ్, ఆధిదైవికం తు -

యక్షరాక్షసవినాయకగ్రహాద్యావేశనిబంధనమ్ ||

తదేతత్ ప్రత్యాత్మవేదనీయం దుఃఖం రజఃపరిణామభేదో న

శక్యతే ప్రత్యాఖ్యాతుమ్ | తదనేన దుఃఖత్రయేణాన్తఃకరణమర్హినా

చేతనాశక్తేః ప్రతికూలవేదనీయతయాఽభిసంబంధోఽభిఘాత ఇతి | ఏతావతా

ప్రతికూలవేదనీయత్వం జిహ్వాసాహేతురుక్తః | యద్యపి న సన్నిరుధ్యతే దుఃఖం,

తథాపి తదభిభవః శక్యః కర్తుమిత్యపరిష్టాదుపపాదయిష్యతే |

తస్మాదుపపన్నమ్ తదపఘాతేకే హేతో ఇతి | తస్య దుఃఖత్రయస్య అపఘాతకః

తదపఘాతకః | ఉపసర్జనస్యాపి బుద్ధ్యా సన్నికృష్టస్య తదా పరామర్శః |

అపఘాతకశ్చ హేతుః శాస్త్రప్రతిపాద్యో, నాన్య ఇత్యాశయః ||

అత్ర శక్యతే దృష్టే సాఽపార్థా చేత్ ఇతి |

అయమర్థః | అస్తు తర్హి దుఃఖత్రయం, జిహ్వాసితం చ తద్ భవతు, భవతు

చ తచ్ఛక్యహానం, సహతాం చ శాస్త్రగమ్య ఉపాయస్తదుచ్ఛేత్తుమ్ |

తథాప్యత్ర ప్రేక్షావతాం జిజ్ఞాసా న యుక్తా, దృష్టస్యైవోపాయస్య

తదుచ్ఛేదకస్య సుకరస్య విద్యమానత్వాత్, తచ్ఛక్యహానమ్, సహతాం చ

శాస్త్రగమ్య ఉపాయస్తదుచ్ఛేత్తుమ్ | తథాఽప్యత్ర ప్రేక్షావతాం జిజ్ఞాసా న

యుక్తా, దృష్టస్యైవోపాయస్య తదుచ్ఛేదకస్య సుకరస్య విద్యమానత్వాత్ |

తత్త్వజ్ఞానస్య తు అనేకజన్మాభ్యాసపరమ్పరాఽఽయాససాధ్యతయాఽతిదుష్కరత్వాత్
|

తథా చ లౌకికానామాభాణకః-

'అక్కే చేన్మధు వినేత కిమర్థం పర్వతం వ్రజేత్ ||

ఇష్టస్యార్థస్య సంసిద్ధౌ కి విద్వాన్ యత్నమాచరేత్ || ఇతి |

సన్ని చోపాయాః శతశః శారీరదుఃఖప్రతీకారాయేషత్కరా

భిషణాం వరైరుపదిష్టాః | మానసస్యాపి సంతాపస్య ప్రతీకారాయ

మనోజ్ఞప్రీపానభోజనవిలేపనవస్త్రాలంకారాదివిషయసమ్ప్రప్తిరుపాయః

సుకరః | ఏవమాధిభౌతికస్యాపి దుఃఖస్య
 నీతిశాస్త్రాభ్యాసకుశలతానిరత్యయస్థానాధ్యాసనాదిః ప్రతీకారహేతురీషత్కరః |
 తథాఽధిదైవికస్యాపి మణిమన్త్రౌషధాద్యుపయోగః సుకరః ప్రతీకారోపాయ ఇతి ||

నిరాకరోతి[॥] న ఇతి | కుతః ? ఏకాంతాత్మంతతోఽభావాత్[॥] | ఏకాంతో -
 దుఃఖనివృత్తేరవశ్యమాభవః, అత్యంతో - నివృత్తస్య దుఃఖస్య
 పునరుత్పాదః, తయోరేకాంతాత్మంతయోరభావ ఏకాంతాత్మంతతోఽభావః |
 షష్ఠీస్థానే సార్వవిభక్తికస్తసిః |

ఏతదుక్తం భవతి యథావిధి
 రసాయనాదికామినీనీతిశాస్త్రాభ్యాసమన్త్రాద్యుపయోగేఽపి తస్య
 తస్యాధ్యాత్మికాదేర్దుఃఖస్య నివృత్తేరదర్శనాద్ అనైకాన్తికత్వమ్,
 నివృత్తస్యాపి పునరుత్పత్తిదర్శనాద్ అనాత్మన్తికత్వమ్, ఇతి సుకరోఽపి
 ఐకాన్తికాత్మన్తికదుఃఖనివృత్తేర్న దృష్ట ఉపాయ ఇతి నాపార్థా
 జిజ్ఞాసేత్స్వర్గః ||

యద్యపి దుఃఖమమజ్గలమ్, తథాపి తత్పరిహారార్థేన తదపఘాతో
 మజ్గలమేవేతి యుక్తం శాస్త్రాదౌ తత్కీర్తనమితి || ౧ ||

కారికా ౨

స్యాదేతత్ | మా భూద్ దృష్ట ఉపాయః, వైదికస్తు జ్యోతిష్టోమాదిః
 సహస్రసంవత్సరపర్యంతః కర్మకలాపస్తాపత్రయమేకాన్తమత్యంతజ్ఞాపనేష్యతి |

శ్రుతిశ్చ[॥] స్వర్గకామో యజేత[॥] ఇతి | స్వర్గశ్చ-

[॥] యన్న దుఃఖేన సమ్భిన్నం న చ గ్రస్తమనన్తరమ్ |
 అభిలాషోపనీతం చ తత్ సుఖం స్వఃపదాస్పదమ్ || ఇతి |

(తన్త్రవార్తికమ్)

దుఃఖవిరోధీ సుఖవిశేషశ్చ స్వర్గః | స చ

స్వసత్తయా సమూలఘాతమపహన్తి దుఃఖమ్ | న బైష

క్షయా | తథా హి శ్రూయతే 'అపామ సోమమమృతా అభూమ్[॥]

ఇతి | తత్క్షయే కుతోఽస్యామృతత్వసమ్భవః ? తస్మాద్వైదికస్యోపాయస్య

తాపత్రయప్రతీకారహేతోర్ముహూర్తయామాహోరాత్రమాససంవత్సరనిర్వర్తనీయస్యానేకజన్మపరమ

వివేకజ్ఞానాద్ ఈషత్కరత్వాత్ పునరపి వ్యర్థా జిజ్ఞాసా ఇత్యాశక్యోహ-

|| దృష్టవదానుశ్రవికః, స హ్యవిశుద్ధిక్షయాతిశయయుక్తః |

తద్విపరీతః శ్రేయాన్ వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాత్ ॥ ౨ ॥ ॥

"దృష్ట" ఇతి । గురుపారాదనుశ్రూయతే ఇత్యనుశ్రవో వేదః । ఏతదుక్తం భవతి-
 'శ్రూయత ఏవ పరం న కేనాపి క్రియతే' ఇతి । తత్ర భవ ఆనుశ్రవికః ।
 తత్ర ప్రాప్తో జ్ఞాత ఇతి యావత్ । ఆనుశ్రవికోఽపి కర్మకలాపో దృష్టేన తుల్యో
 వర్తతే, ఐకాన్వికాత్యన్వికదుఃఖప్రతీకారానుపాయత్వస్యోభయత్రాపి తుల్యత్వాత్ ।
 యద్యపి చ "ఆనుశ్రవికః" ఇతి సామాన్యాభిధానమ్, తథాపి కర్మకలాపాభిప్రాయం
 ద్రష్టవ్యమ్, వివేకజ్ఞానస్యాప్యానుశ్రవికత్వాత్ । తథా చ శ్రూయతే-
 "ఆత్మా వాఽరే జ్ఞాతవ్యః ప్రకృతితో వివేక్తవ్యః" (బృహదారణ్యక ౨।౪।౫),
 "న స పునరావర్తతే" (ఛాన్దోగ్య ౮।౧౫) ఇతి ॥
 అస్యాం ప్రతిజ్ఞాయాం హేతుమాహ- "స హ్యవిశుద్ధిక్షయాతిశయయుక్తః" ఇతి ।
 "అవిశుద్ధిః" సోమాదియాగస్య పశుబీజాదివధసాధనతా । యథాఽఽహ
 స్మ భగవాన్ పశ్చుశిఖాచార్యః- "స్వల్పః సజ్కరః సపరిహారః
 సప్రత్యవమర్షః" ఇతి । 'స్వల్పః సజ్కరో జ్యోతిష్టామాదిజన్మనః
 ప్రధానాపూర్వస్య స్వల్పేన పశుహింసాదిజన్మనాఽనర్థహేతునాఽపూర్వేణ సజ్కరః ।
 'సపరిహారః' కియతాఽపి ప్రాయశ్చిత్తేన పరిహర్తుం శక్యః ।
 అథ చ ప్రమాదతః ప్రాయశ్చిత్తమపి నాచరితమ్, ప్రధానకర్మవిపాకసమయే
 స చస్యతే । తథాఽపి యావదసావనర్థం సూతే తావత్ ప్రత్యవమర్షేణ
 సహిష్ణుతయా సహ వర్తత ఇతి "సప్రత్యవమర్షః" । మృష్యన్తే హి
 పుణ్యసమ్భారోపనీతస్వర్గసుధామహాహృదావగాహినః కుశలాః పాపమాత్రోపసాదితాం
 దుఃఖవహ్నికణికామ్ ॥
 న చ "మా హింస్యాత్ సర్వా భూతాని" ఇతి సామాన్యశాస్త్రం విశేషశాస్త్రేణ
 "అగ్నిషోమీయం పశుమాలభేత" ఇత్యనేన బాధ్యతే- ఇతి యుక్తమ్, విరోధాభావాత్ ।
 విరోధే హి బలీయసా దుర్బలౌ బాధ్యతే । న చేహస్తి కశ్చిద్విరోధః,
 భిన్నవిషయత్వాత్ ।
 తథా హి "న హింస్యాద్" ఇతి నిషేధేన హింసాయా అనర్థహేతుభావో జ్ఞాప్యతే, న
 త్వక్రత్వర్థత్వమపి, అగ్నిషోమీయం పశుమాలభేత" ఇత్యనేన తు పశుహింసాయాః
 క్రత్వర్థముచ్యతే, నానర్థహేతుత్వాభావః, తథా సతి వాక్యభేదప్రసక్తాత్ ।
 న చానర్థహేతుత్వక్రతూపకారకత్వయోః కశ్చిద్విరోధోఽస్తి । హింసా హి

పురుషస్య దోషమావక్ష్యతి, క్రతోశోచపకరిష్యతీతి ।

క్షయాతిశయా చ ఫలగతావప్యపాయే ఉపచరితౌ । క్షయిత్వం చ స్వర్గాదేః
'సత్త్వే సతి కార్యత్వాత్' అనుమితమ్ । జ్యోతిష్టోమాదయః స్వర్గమాత్రస్య సాధనమ్,
వాజపేయాదయస్తు స్వారాజ్యస్యేత్యతిశయయుక్తత్వమ్ । పరసమ్పదుత్కర్షో హి
హీనసమ్పదం పురుషం దుఃఖాకరోతి ॥

"అపామ సోమమమృతా అభూమ" ఇతి చామృతత్వాభిధానమ్
చిరస్థేమానముపలక్షయతి । యదాహుః-

"ఆభూతసమ్ప్లవం స్థానమమృతత్వం హి భాష్యతే" ఇతి ॥
అత ఏవ చ శ్రుతిః-

"న కర్మణా న ప్రజయా ధనేన త్యాగేనైకేనామృతత్వమానశుః ।
పరేణ నాకం నిహితం గుహాయాం విభ్రాజతే యద్యతయో విశన్తి" ఇతి (మహానారాయణ,
౧౦|౫) ।

తథా "కర్మణా మృత్యుమృషయో నిషేదుః ప్రజావన్తో ద్రవిణమీహమానాః ।
తథా పరే ఋషయో యే మనీషిణః పరం కర్మభ్యోఽమృతత్వమానశుః" ఇతి
చ ॥

తదేతత్ సర్వమభిప్రేత్యాహ- "తద్విపరీతః శ్రేయాన్, వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాత్"
ఇతి । తస్మాత్ - ఆనుశ్రవికాత్ దుఃఖపఘాతకోపాయాత్ సోమపానాదేరవిశుద్ధాద్
అనిత్యసాతిశయఫలాత్ విపరీతః విశుద్ధః హింసాదిసంకృరాభావాత్,
నిత్యనిరతిశయఫలః, అసకృత్ పునరావృత్తిశ్రుతేః । న చ
కార్యత్వేనానిత్యతా ఫలస్య యుక్తా, భావకార్యస్య తథాత్వాత్, దుఃఖప్రధ్వంసస్య
తు కార్యస్యాపి తద్వైపరీత్యాత్ । న చ దుఃఖాన్తరోత్పాదః, కారణాప్రవృత్తౌ
కార్యస్యానుత్పాదాత్, వివేకజ్ఞానోపజననపర్వస్తత్వాచ్చ కారణప్రవృత్తేః ।
ఏతచ్ఛోపరిష్టాదుపపాదయిష్యతే ॥

అక్షరార్థస్తు- తస్మాత్ - ఆనుశ్రవికాత్ దుఃఖాపఘాతకాద్ హేతోః, విపరీతః -
సత్త్వపురుషాన్యతాప్రత్యయః సాక్షాత్కారో దుఃఖాపఘాతకో హేతుః, అత ఏవ శ్రేయాన్ ।
ఆనుశ్రవికో హి వేదవిహితత్వాత్ మాత్రయా దుఃఖాపఘాతకత్వాచ్చ ప్రశస్యః ।
సత్త్వపురుషాన్యతాప్రత్యయోఽపి ప్రశస్యః । తదనయోః ప్రశస్యయోర్మధ్యే
సత్త్వపురుషాన్యతాప్రత్యయః శ్రేయాన్ ॥

కుతః పునరస్యోత్పత్తిః ? ఇత్యత ఆహ- "వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానాత్" ఇతి ।

వ్యక్తం చ అవ్యక్తం చ జ్ఞశ్చ వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞాః, తేషాం విజ్ఞానం
వివేకేన జ్ఞానమ్, వ్యక్తావ్యక్తజ్ఞవిజ్ఞానమ్ । వ్యక్తజ్ఞానపూర్వకమవ్యక్తస్య
తత్కారణస్య జ్ఞానమ్ । తయోః పారార్థ్యేనాత్మా పరో జ్ఞాయతే, ఇతి
జ్ఞానక్రమేణాభిధానమ్ ।

ఏతదుక్తం భవతి- శ్రుతిస్మృతిహాసపురాణేభ్యో వ్యక్తాదీన్ వివేకేన శ్రుత్వా,
శాస్త్రయుక్త్యా చ వ్యవస్థాప్య, దీర్ఘకాలాదరనైరస్తర్యసత్కారనేవితాత్
భావనామయాత్ విజ్ఞానమితి । తథా చ వక్ష్యతి-

ఏవం తత్త్వాభ్యాసాన్నాస్మి న మే నాహమిత్యపరిశేషమ్ ।
అవిపర్యయాద్విశుద్ధం కేవలముత్పద్యతే జ్ఞానమ్ ॥ ఇతి (కారికా
౬౪) ॥ ౨॥

కారికా ౩

తదేవం ప్రేక్షావదపేక్షితార్థత్వేన శాస్త్రారమ్భం సమాధాయ
శాస్త్రమారభమాణః శ్రోతృబుద్ధిసమవధానాయ తదర్థం సంక్షేపతః
ప్రతిజానీతే-

॥ మూలప్రకృతిరవికృతిర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయః సప్త ।
షోడశకస్తు ఏకారో, న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుషః ॥ ౩ ॥ ॥

సంక్షేపతో హి శాస్త్రార్థస్య చతస్రో విధాః । కశ్చిదర్థః ప్రకృతిరేవ,
కశ్చిదర్థో వికృతిరేవ, కశ్చిత్ప్రకృతివికృతిః, కశ్చిదనుభయరూపః ।

తత్ర కా ప్రకృతిః ? ఇత్సుక్తమ్- "మూలప్రకృతిరవికృతిః" ఇతి ।
ప్రకరోతీతి ప్రకృతిః ప్రధానమ్, సత్త్వరజస్తమసాం సామ్యావస్థా, సా

అవికృతిః, ప్రకృతిరేవేత్యర్థః । కుతః ? ఇత్సుక్తమ్, "మూలేతి" మూలజ్ఞానసౌ
ప్రకృతిశ్చేతి మూలప్రకృతిః । విశ్వస్య కార్యసజ్ఞాతస్య సా మూలమ్, న
త్వస్యా మూలాస్తరమస్తి, అనవస్థాప్రసజ్ఞాత్ । న చానవస్థాయాం ప్రమాణమస్తీతి
భావః ॥

కతమాః పునః ప్రకృతివికృతయః, కియత్యశ్చ ? ఇత్యత ఉక్తమ్- "మహదాద్యాః
ప్రకృతివికృతయః సప్త" ఇతి । ప్రకృతయశ్చ వికృతయశ్చ తా ఇతి
ప్రకృతివికృతయః సప్త ।

తథా హి- మహత్త్వమహాజ్కారస్య ప్రకృతిః, వికృతిశ్చ మూలప్రకృతేః ।
ఏవమహాజ్కారతత్త్వం తన్మాత్రాణామిన్ద్రియాణాం చ ప్రకృతిః వికృతిశ్చ

మహతః । ఏవం పఞ్చతన్మాత్రాణి తత్త్వాని భూతానామాకాశాదీనాం ప్రకృతయో
వికృతయశ్చాహ్జ్కారస్య ॥

అథ కా వికృతిరేవ, కియతీ చేత్యత ఉక్తమ్- "షోడశకస్తు ఏకారః"
ఇతి । షోడశసంఖ్యాపరిమితో గణః షోడశకః । తుశ్చోఽపధారణే
భిన్నక్రమశ్చ । పఞ్చమహాభూతాని ఏకాదశ ఇన్ద్రియాణి చేతి షోడశకో గణో
ఏకార ఏవ, న ప్రకృతిరితి । యద్యపి చ పృథివ్యాదీనాం గోఘటవృక్షాదయో
ఏకారాః, ఏవం తద్వికారభేదానాం పయోబీజాదీనాం దధ్యజ్కురాదయః, తథాఽపి
గవాదయో బీజాదయో వా న పృథివ్యాదిభ్యస్తత్త్వాన్తరమ్ । 'తత్త్వాన్తరోపాదానత్వం
చ ప్రకృతిత్వమ్' ఇహాభిప్రేతమితి న దోషః । సర్వేషాం గోఘటాదీనాం
స్థూలతేన్ద్రియగ్రాహ్యతా చ సమేతి న తత్త్వాన్తరత్వమ్ ।

అనుభయరూపముక్తం, తదాహ - "న ప్రకృతిర్న వికృతిః పురుషః" ఇతి ।
ఏతచ్చ సర్వముపరిష్టాదుపపాదయిష్యతే ॥ 3 ॥

కారికా ౪

తమిమమర్థం ప్రామాణికం కర్తుమభిమతాః ప్రమాణభేదా లక్షణీయాః । న చ
సామాన్యలక్షణమన్తరేణ శక్యతే విశేషలక్షణం కర్తుమితి ప్రమాణసామాన్యం
తావల్లక్షయతి-

॥ దృష్టమనుమానమాప్తవచనం చ, సర్వప్రమాణసిద్ధత్వాత్ ।
త్రివిధం ప్రమాణమిష్టం ప్రమేయసిద్ధిః ప్రమాణాద్ధి ॥ ౪ ॥ ॥

అత్ర చ 'ప్రమాణమ్' ఇతి సమాఖ్యయా లక్ష్యపదమ్ । తన్నిర్వచనం చ
లక్షణమ్ । ప్రమీయతేఽనేనేతి నిర్వచనాత్ ప్రమాం ప్రతి కరణత్వమవగమ్యతే ।
అసన్ద్విగావిపరీతానధిగతవిషయా చిత్తవృత్తిః । బోధశ్చ
పౌరుషేయః ఫలం ప్రమా । తత్సాధనం ప్రమాణమితి । ఏతేన
సంశయవిపర్యయస్మృతిసాధనేష్యప్రమాణేష్యప్రసక్తః ॥

సంఖ్యావిప్రతిపత్తిం నిరాకరోతి- "త్రివిధమ్" ఇతి । తిస్రో విధా అస్య
ప్రమాణసామాన్యస్య తత్ త్రివిధం, న న్యూనం, నాప్యధికమిత్యర్థః ।
విశేషలక్షణానన్తరం చైతదుపపాదయిష్యామః ।

కతమాః పునస్తా విధా ? ఇత్యత ఆహ- "దృష్టమనుమానమాప్తవచనం" చ
ఇతి । ఏతచ్చ తౌకికప్రమాణాభిప్రాయమ్, తోకవ్యుత్పాదనార్థత్వాచ్చాస్తస్య,
తస్యైవత్రాధికారాత్ । ఆర్షం తు విజ్ఞానం యోగినామూర్ధ్వస్రోతసాం న

లోకవ్యుత్పాదనాయాలమితి సదపి నాభిహితమ్, అనధికారాత్ ||

స్యాదేతత్ - మా భూస్మాన్మనమ్, అధికం తు కస్మాన్న భవతి, సజ్గిరస్తే హి ప్రతివాదిన ఉపమానాదీన్యపి ప్రమాణాని, ఇత్యత ఆహ- "సర్వప్రమాణసిద్ధత్వాత్" ఇతి | ఏషేషవ దృష్టానుమానాప్తవచనేషు సర్వేషాం ప్రమాణానాం సిద్ధత్వాత్- అస్తర్భావాదిత్యర్థః | ఏతచ్ఛోచపాదయిష్యత ఇత్యుక్తమ్ | అథ ప్రమేయవ్యుత్పాదనాయ ప్రవృత్తం శాస్త్రం కస్మాత్ ప్రమాణం సామాన్యతో విశేషతశ్చ లక్షయతి ? ఇత్యత ఆహ- "ప్రమేయసిద్ధిః ప్రమాణాద్ధి" ఇతి | సిద్ధిః ప్రతీతిః |

సేయమార్యాఽర్థక్రమానురోధేన పారక్రమమనాదృప్త్యైవ వ్యాఖ్యాతా || ౪ ||

కారికా x

సమృత్తి ప్రమాణవిశేషలక్షణావసరే ప్రత్యక్షస్య ప్రమాణేషు జ్యేష్ఠత్వాత్ తదధీనత్వాచ్చానుమానాదీనాం, సర్వవాదినామవిప్రతిపత్తేశ్చ, తదేవ తావల్లక్షయతి-

|| ప్రతివిషయాధ్యవసాయో దృష్టం, త్రివిధమనుమానమాఖ్యాతమ్ |

తల్లిజ్జిజ్ఞిషూర్వకమాప్తశ్రుతిరాప్తవచనం తు || x || ||

"ప్రతివిషయాధ్యవసాయో దృష్టమ్" ఇతి | అత్ర "దృష్టమ్" ఇతి లక్ష్యనిర్దేశః, పరిశిష్టం తు లక్షణమ్ | సమానాసమానజాతీయవ్యవచ్ఛేదో లక్షణార్థః ||

అవయవార్థస్తు- విసినన్వన్తి విషయిణమనుబద్ధన్తి స్వేన రూపేణ

నిరూపణీయం కుర్వన్తీతి యావత్ "విషయాః" పృథివ్యాదయః సుఖాదయశ్చ,

అస్మదాదీనామవిషయాః తన్మాత్రలక్షణాః యోగినామూర్ధ్వస్తోతసాం చ విషయాః,

విషయం విషయం ప్రతి వర్తత ఇతి ప్రతివిషయమ్ | వృత్తిశ్చ సన్నికర్షః |

అర్థసన్నికృష్టమిన్ద్రియమిత్యర్థః | తస్మిన్ అధ్యవసాయః, తదాశ్రిత

ఇత్యర్థః | అధ్యవసాయశ్చ బుద్ధివ్యాపారో జ్ఞానమ్, ఉపాత్తవిషయాణామిన్ద్రియాణాం

వృత్తౌ సత్యాం బుద్ధేస్తమోఽభిభవే సతి యః సత్త్వసముద్రేకః,

సోఽధ్యవసాయ ఇతి వృత్తిరితి జ్ఞానమితి చాఖ్యాయతే | ఇదం తత్ ప్రమాణమ్ |

అనేన యశ్చేతనాశక్తేరనుగ్రహస్తత్ఫలం, ప్రమా బోధః |

బుద్ధితత్త్వం హి ప్రాకృతత్వాదచేతనమితి తదీయోఽధ్యవసాయోఽప్యచేతనః

ఘటాదివత్ | ఏవం బుద్ధితత్త్వస్య సుఖాదయోఽపి పరిణామభేదా అచేతనాః |
 పురుషస్య సుఖాద్యననుషక్తి చేతనః | సోఽయం బుద్ధితత్త్వవర్తినా
 జ్ఞానసుఖాదినా తత్ప్రతిబిమ్బితస్తచ్చాయాపత్త్యా జ్ఞానసుఖాదిమానివ
 భవతీతి చేతనోఽనుగృహ్యతే | చితిచాచ్చయాపత్త్యా చాచేతనాఽపి
 బుద్ధిస్తదధ్యవసాయోఽప్యచేతనశ్చేతనవద్ భవతీతి | తథా చ వక్ష్యతి-
 తస్మాత్తత్సంయోగాదచేతనం చేతనావదివ లిజ్గమ్ |

గుణకర్తృత్వేఽపి తథా కర్తేవ భవత్కుడాసీనః || (కాం ౨౧) ఇతి |
 అత్రాధ్యవసాయగ్రహణేన సంశయం వ్యవచ్చినస్తి,
 సంశయస్యానవస్థితగ్రహణేనానిశ్చితరూపత్వాత్ | నిశ్చయోఽధ్యవసాయ
 ఇతి చానర్థాన్తరమ్ | విషయగ్రహణేన చాసద్విషయం విపర్యయమపాకరోతి |
 ప్రతిగ్రహణేన చేన్ద్రియార్థసన్నికర్షసూచనాదనుమానస్మృత్యాదయః పరాకృతా
 భవన్తి |

తదేవం సమానాసమానజాతీయవ్యవచ్చేదకత్వాత్^{''} ప్రతివిషయాధ్యవసాయః^{''} ఇతి
 దృష్టస్య సమ్పూర్ణం లక్షణమ్ | తస్మాన్తరేషు లక్షణాన్తరాణి త్తైర్ధికానాం
 న దూషితాని, విస్తరభయాదితి |

'నానుమానం ప్రమాణమ్' ఇతి వదతా లోకాయతికేనాప్రతిపన్నః సన్నిగో విపర్యస్తో వా
 పురుషః కథం ప్రతిపద్యేత? న చ పురుషాన్తరగతా అజ్ఞానసన్దేహవిపర్యయాః
 శక్యా అర్వాగృశా ప్రత్యక్షేణ ప్రతిపత్తుమ్ | నాపి ప్రమాణాన్తరేణ,
 అనభ్యుపగమాత్ | అనవధృతాజ్ఞానసంశయవిపర్యయస్తు యం కఙ్చన పురుషం
 ప్రతి వర్తమానోఽనవధేయవచనతయా ప్రేక్షావద్భిరుస్మత్తవదుపేక్ష్యేత |
 తదనేనాజ్ఞానాదయః పరపురుషవర్తినోఽభిప్రాయభేదాద్వచనభేదాద్ వా
 లిజ్గోదనుమాతవ్యాః, ఇత్యకామేనాప్యనుమానం ప్రమాణమభ్యుపేయమ్ |
 తత్ర ప్రత్యక్షకార్యత్వాదనుమానం ప్రత్యక్షానన్తరం లక్షణీయమ్ |
 తత్రాపి సామాన్యలక్షణపూర్వకత్వాద్విశేషలక్షణస్యేత్యనుమానసామాన్యం

తావల్లక్షయతి^{''} తల్లిజ్గలిజ్గిపూర్వకమ్^{''} ఇతి | లిజ్గం వ్యాప్యం, లిజ్గీ
 వ్యాపకమ్ | శక్తి-తనమారోపితోపాధినిరాకరణేన చ వస్తుస్వభావప్రతిబద్ధం
 వ్యాప్యమ్, యేన చ ప్రతిబద్ధం, తద్వ్యాపకమ్ | లిజ్గలిజ్గిగ్రహణేన
 చ విషయవాచినా విషయణం ప్రత్యయముపలక్షయతి | 'ధూమాదిర్యాప్యోః
 వహ్నోఽదిర్యాప్యపకః' ఇతి యః ప్రత్యయస్తత్పూర్వకమ్ | లిజ్గిగ్రహణం చావర్తనీయమ్ |
 తేన చ లిజ్గమస్యాస్తీతి పక్షధర్మతాజ్ఞానమపి దర్శితం భవతి | తత్
 'వ్యాప్యవ్యాపకభావపక్షధర్మతాజ్ఞానపూర్వకమనుమానమ్' ఇతి- అనుమానసామాన్యం

లక్షితమ్ ।

అనుమానవిశేషాన్ తన్త్రాన్తరలక్షితాన్ అభిమతాన్ స్మారయతి-

"త్రివిధమనుమానమాఖ్యాతమ్" ఇతి, తత్ సామాన్యతో లక్షితమనుమానం విశేషతస్త్రివిధం, పూర్వవత్, శేషవత్, సామాన్యతో దృష్టజ్ఞాప్తి । తత్ర ప్రథమం తావత్ ద్వివిధం- వీతమవీతం చ । అన్వయముఖేన ప్రవర్తమానం విధాయకం వీతమ్, వ్యతిరేకముఖేన ప్రవర్తమానం నిషేధకమవీతమ్ । తత్రావీతం శేషవత్ । శిష్యతే పరిశిష్యా ఇతి శేషః, స ఏవ విషయతయాయస్యాస్త్యనుమానజ్ఞానస్య తచ్ఛేషవత్ । యదాపః- 'ప్రసక్తప్రతిషేధే, అన్యత్రాప్రసక్తౌ శిష్యమాణే సమృత్యయః పరిశేషః' ఇతి (న్యాయభాష్యమ్) । అస్య చావీతస్య వ్యతిరేకిణ ఉదాహరణమగ్రేభిధాస్యతే । వీతం చ ద్వేధా- పూర్వవత్, సామాన్యతో దృష్టం చ । తత్రైకం దృష్టస్వలక్షణసామాన్యవిషయం యత్ తత్పూర్వవత్, పూర్వం ప్రసిద్ధం దృష్టస్వలక్షణసామాన్యమితి యావత్, తదస్య విషయత్వేనాస్త్యనుమానస్యేతి పూర్వవత్ । యథా ధూమాత్ వహ్నిత్వసామాన్యవిశేషః పర్వతేననుమీయతే, తస్య వహ్నిత్వసామాన్యవిశేషస్య స్వలక్షణం వహ్నివిశేషో దృష్టో రసవత్త్వమ్ । ఆపరం చ వీతం సామాన్యతో దృష్టమ్- అదృష్టస్వలక్షణసామాన్యవిషయమ్ । యథేన్ద్రియవిషయమనుమానమ్ । అత్ర హి రూపాదివిజ్ఞానానాం క్రియాత్వేన కరణవత్త్వమనుమీయతే । యద్యపి కరణత్వసామాన్యస్య చిదాదౌ వాస్యాది స్వలక్షణముపలబ్ధమ్, తథాపి యజ్ఞాతీయం రూపాదిజ్ఞానే కరణవత్త్వమనుమీయతే తజ్ఞాతీయస్య కరణస్య న దృష్టం స్వలక్షణం ప్రత్యక్షేణ । ఇన్ద్రియజ్ఞాతీయం హి తత్కరణమ్, నచేన్ద్రియత్వసామాన్యస్య స్వలక్షణమిన్ద్రియవిశేషః ప్రత్యక్షగోచరోఽర్వాగ్గృహామ్, యథా వహ్నిత్వసామాన్యస్య స్వలక్షణం వహ్నిః । సోఽయం పూర్వవతః సామాన్యతోదృష్టాత్ సత్యపి వీతత్వేన తుల్యత్వే విశేషః । అత్ర చ దృష్టం దర్శనమ్, సామాన్యత ఇతి సామాన్యస్య, సార్వవిభక్తికస్తసిః । అదృష్టస్వలక్షణస్య సామాన్యవిశేషస్య దర్శనం సామాన్యతోదృష్టమనుమానమిత్యర్థః । సర్వం చైతదస్మాభిర్వాప్యయవార్తికతాత్పర్యటీకాయాం వ్యుత్పాదితమితి నేహోక్తం విస్తరభయాత్ ।

ప్రయోజకవృద్ధశబ్దశ్రవణసమనన్తరం

ప్రయోజ్యవృద్ధప్రవృత్తిహేతుజ్ఞానానుమానపూర్వకత్వాచ్ఛబ్దార్థసమ్మన్దగ్రహణస్య, స్వార్థసమ్మన్దజ్ఞానసహకారిణశ్చ

శబ్దస్వార్థప్రత్యాయకత్వాదనుమానపూర్వకత్వమిత్యనుమానాన్తరం

శబ్దం లక్షయతి " ఆప్తశ్రుతిరాప్తవచనం తు ఇతి | ఆప్తవచనమితి
 లక్ష్యనిర్దేశః, పరిశిష్టం లక్షణమ్ | ఆప్తా ప్రాప్తా యుక్తేతి యావత్ | ఆప్తా
 చాసౌ శ్రుతిశేష్టి ఆప్తశ్రుతిః | శ్రుతిః- వాక్యజనితం వాక్యార్థజ్ఞానమ్ |
 తచ్చ స్వతఃప్రమాణమ్ | అపౌరుషేయవేదవాక్యజనితత్వేన
 సకలదోషాశక్త్యావినిర్ముక్తైర్ముక్తం భవతి | ఏవం

వేదమూలస్మృతీహాసపురాణవాక్యజనితమపి జ్ఞానం యుక్తం భవతి |
 ఆదివిదుషశ్చ కపిలస్య కల్పాదౌ కల్పాన్తరాధీతశ్రుతివిస్మరణసమ్భవః,
 సుప్తప్రబుద్ధస్యేవ పూర్వేద్యురవగతానామర్థానామపరేద్యుః |

తథా చ ఆవట్యజైగీషవ్యసంవాదే భగవాన్ జైగీషవ్యో
 దశమహాకల్పవర్తిజన్మస్మరణమాత్మన ఉవాచ " దశసు మహాకల్పేషు
 విపరివర్తమానేన మయా " ఇత్యాదినా గ్రన్థసన్దర్భేణ |

ఆప్తగ్రహణేనాయుక్తాః శాక్యభిక్షునిర్గ్రన్థకసంసారమోచకాదినామాగమాభాసాః
 పరిహృతా భవన్తి | అయుక్తత్వం చైతేషాం విగానాత్ విచ్ఛిన్నములత్వాత్
 ప్రమాణవిరుద్ధార్థాభిధానాచ్చ, కైశ్చిదేవ మ్లేచ్ఛాదిభిః పురుషాపసదైః
 పశుప్రాచైః పరిగ్రహదోర్బద్ధవ్యమ్ |

తుశబ్దేనానుమానాద్యవచ్చినత్తి | వాక్యార్థో హి ప్రమేయః, న
 తు తద్ధర్మో వాక్యమ్, యేన తత్ర లిజ్గం భవేత్ | న చ వాక్యం
 వాక్యార్థం బోధయత్ సమ్బన్ధగ్రహణమపేక్షతే, అభినవకవిరచితస్య
 వాక్యస్యాదృష్టపూర్వస్యాననుభూతచరవాక్యార్థబోధకత్వాదితి |
 ఏవం ప్రమాణసామాన్యలక్షణేషు తద్విశేషలక్షణేషు చ సత్సు, యాని
 ప్రమాణాన్తరాణ్యుపమానాదీని ప్రతివాదిభిరభ్యుపేయన్తే తాన్యుక్తలక్షణేష్యేవ
 ప్రమాణేష్యన్తరభవన్తి |

తథా హి - ఉపమానం తావత్ 'యథా గౌస్తథా గవయః' ఇతి వాక్యమ్ | తజ్జనితా
 ధీరాగమ ఏవ | యోఽప్యయం 'గవయశబ్దో గోసదృశస్య వాచకః' ఇతి
 ప్రత్యయః, సోఽప్యనుమానమేవ | యో హి శబ్దో యత్ర వృద్ధైః ప్రయుజ్యతే,
 సోఽసతి వృత్త్యన్తరే, తస్య వాచకః, యథా గోశబ్దో గోత్వస్య |
 ప్రయుజ్యతే చైవం గవయశబ్దో గోసదృశే, ఇతి తస్యైవ వాచక
 ఇతి తత్ జ్ఞానమనుమానమేవ | యత్తు గవయస్య చక్షుఃసన్నికృష్టస్య
 గోసాదృశ్యజ్ఞానం తత్ ప్రత్యక్షమేవ | అత ఏవ స్మర్యమాణాయాం గవి

గవయసాదృశ్యజ్ఞానం ప్రత్యక్షమ్ | న త్వన్యద్గవి సాదృశ్యమ్ |
 ఆన్యచ్ఛ గవయే | భూయోఽవయవసామాన్యయోగో హి జాత్యన్తరవర్తీ జాత్యన్తరే
 సాదృశ్యముచ్యతే | సామాన్యయోగత్వైకః | స చేద్గవయే ప్రత్యక్షః,
 గవ్యపి తథేతి నోపమానస్య ప్రమేయాన్తరమస్తి, యత్ర ప్రమాణాన్తరముపమానం
 భవేత్, ఇతి న ప్రమాణాన్తరముపమానమ్ |
 ఏవమర్థాపత్తిరపి న ప్రమాణాన్తరమ్ |

తథా హి- జీవతత్వైత్రస్య గృహాభావదర్శనేన బహిర్భావస్యాదృష్టస్య
 కల్పనమర్థాపత్తిరభిమతా వృద్ధానామ్ | సాఽప్యనుమానమేవ | యదా
 ఖల్వవ్యాపకః సన్నేకత్ర నాస్తి తదాఽన్యన్నాస్తి | యదాఽవ్యాపక ఏకత్రాస్తి
 తదాఽన్యత్ర నాస్తి, ఇతి సుకరః స్వశరీరే వ్యాప్తిగ్రహః | తథా చ
 సతో గృహాభావదర్శనేన లిజ్జేన బహిర్భావదర్శనమనుమానమేవ |
 న చ బైత్రస్య క్వచిత్సత్త్వేన గృహాభావః శక్యోఽపహ్నోతుమ్,
 యేనాసిద్ధో గృహాభావో బహిర్భావే న హేతుః స్యాత్ | న చ గృహాభావేన వా
 సత్త్వమపహ్నూయతే, యేన సత్త్వమేవానుపపద్యమానమాత్మానం న బహిరవస్థాపయేత్
 |

తథా హి- బైత్రస్య గృహాసత్త్వేన సత్త్వమాత్రం విరుద్ధ్యతే, గృహసత్త్వం
 వా ? న తావద్యత్ర క్వచన సత్త్వస్యాస్తి విరోధో గృహాసత్త్వేన,
 భిన్నవిషయత్వాత్ | దేశసామాన్యేన గృహవిశేషాక్షేపిఽపి పాక్షిక ఇతి
 సామాన్యవిషయతయా విరోధ ఇతి చేత్, ప్రమాణవినిశ్చితస్య గృహేఽసత్త్వస్య
 పాక్షికతయా సాంశయికేన గృహాసత్త్వేన ప్రతిక్షపాయోగాత్ | నాపి
 ప్రమాణవినిశ్చితో గృహాభావః పాక్షికమస్య గృహసత్త్వం ప్రతిక్షిపన్
 సత్త్వమపి ప్రతిక్షేప్తం సాంశయికత్వం చ వ్యపనేతుర్మహతీతి యుక్తమ్ |
 గృహావచ్ఛిన్నేన బైత్రాభావేన గృహసత్త్వం విరుద్ధ్యతే, న తు
 సత్త్వమాత్రమ్, తస్య తత్రైదాసీన్యాత్ | తస్మాద్గృహాభావేన లిజ్జేన సిద్ధేన
 సతో బహిర్భావోఽనుమీయత ఇతి యుక్తమ్ |

ఏతేన- 'విరుద్ధయోః
 ప్రమాణయోర్విషయవ్యవస్థయాఽవిరోధాపాదనమర్థాపత్తేర్విషయః'
 ఇతి నిరస్తమ్, అవచ్ఛిన్నానవచ్ఛిన్నయోర్విరోధాభావాత్ |
 ఉదాహరణాన్తరాణి చార్థాపత్తేరేవమేవానుమానేఽన్తర్భావనీయాని |
 తస్మాన్నానుమానాత్ప్రమాణాన్తరమర్థాపత్తిరితి సిద్ధమ్ |
 ఏవమభావోఽపి ప్రత్యక్షమేవ | న హి భూతలస్య పరిణామవిశేషాత్

కైవల్యలక్షణాదన్యో ఘటాభావో నామ । ప్రతిక్షణపరిణామినో హి సర్వే
 ఏవ భావాః, ఋతే చితిశక్తేః । స చ పరిణామభేద ఐన్ద్రియక ఇతి నాస్తి
 ప్రత్యక్షానవరుద్ధో విషయో యత్రాభావాహ్వాయం ప్రమాణాన్తరమభ్యుపేయేతేతి ।
 సమ్భవస్తు, యథా ఖార్యాం ద్రోణాథకప్రస్యాద్యవగమః । స చానుమానమేవ ।
 ఖారీత్వం హి ద్రోణాద్యవినాభూతం ప్రతీతం ఖార్యాం ద్రోణాదిసత్త్వవగమయతి ।
 యచ్చానిర్దిష్టప్రవక్తృకం ప్రవాదపారమ్పర్యమాత్రమ్- 'ఇతి హోచుర్వద్ధాః'
 ఇత్యైతిహ్యమ్ । యథా 'ఇహ వటే యక్షః ప్రతివసతి' ఇతి, న తత్ ప్రమాణాన్తరమ్ ।
 అనిర్దిష్టప్రవక్తృకత్వేన సాంశయికత్వాత్ । ఆప్తవక్తృకత్వనిశ్చయే
 త్వాగమ ఏవ, ఇత్యుపపన్నం "త్రివిధమ్పుమాణమ్" ఇతి ।

కారికా ౬

ఏవం తావద్యక్తైవ్యక్తజ్ఞులక్షణప్రమేయసిద్ధ్యర్థం ప్రమాణాని లక్షితాని ।
 తత్ర వ్యక్తం పృథివ్యాది స్వరూపతః పాంసులపాదో హాలికోఽపి ప్రత్యక్షతః
 ప్రతిపద్యతే, పూర్వవతా చానుమానేన ధూమాదిదర్శనాత్ వహ్నోదీని చేతి,
 తద్వ్యుత్పాదనాయ మన్దప్రయోజనం శాస్త్రమితి దురధిగమమనేన వ్యుత్పాద్యమ్ ।
 తత్ర యత్ ప్రమాణం యత్ర శక్తం తదుక్తలక్షణేభ్యః ప్రమాణేభ్యో నిష్కృష్య
 దర్శయతి -

॥ సామాన్యతస్తు దృష్టాత్ అతీన్ద్రియాణాం ప్రతీతిరనుమానాత్ ।
 తస్మాదపి చాసిద్ధమ్ పరోక్షాప్తాగమాత్ సిద్ధమ్ ॥ ౬ ॥ ॥

"సామాన్యతః" ఇతి । తుశబ్దః ప్రత్యక్షపూర్వవద్భ్యాం విశిష్యే ।
 సామాన్యతోదృష్టాదనుమానాదతీన్ద్రియాణాం ప్రధానపురుషాదీనాం ప్రతీతిః
 - చితిచ్చాయాపత్తిర్బుద్ధేరధ్యవసాయ ఇత్యర్థః । ఉపలక్షణం
 చైతత్, శేషవత ఇత్యపి ద్రష్టవ్యమ్ । తత్కిం సర్వేష్యతీన్ద్రియేషు
 సామాన్యతోదృష్టమేవ ప్రవర్తతే ? తథా చ యత్ర తన్నాసి,
 మహదాద్యా రమృక్రమే స్వర్గాపూర్వదేవతాదౌ చ, తత్ర తేషామభావః ప్రాప్త
 ఇత్యత ఆహ - "తస్మాదపి" ఇతి । తస్మాదపి త్యేతావత్వైవ సిద్ధే చకారేణ
 శేషవత్ ఇత్యపి సముచ్చితమ్ ॥

కారికా ౭

స్యాదేతత్, యథా గగనకుసుమకూర్మరోమశశవిషాణాద్దు
 ప్రత్యక్షమప్రవర్తమానం తదభావమవగమయతి, ఏవం ప్రధానాదిష్యపి ।

తత్కథం తేషాం సామాన్యతోద్భవ్యాదిభ్యః సిద్ధిరిత్యత ఆహ -

॥ అతిదూరాత్ సామీప్యాత్ ఇన్ద్రియఘాతాన్మనోఽనవస్థానాత్ ।
సౌఖ్యోద్వయవధానాత్ అభిభవాత్ సమానాభిహారాచ్చ ॥ ౭ ॥ ॥

" అతిదూరాత్ ఇతి అనుపలబ్ధిరితి వక్ష్యమాణం సింహావలోకనన్యాయేనానుషజ్ఞానీయమ్ ।
యథా ఉత్పతన్ వియతి అతిదూరతయా సన్నపి ప్రత్యక్షేణ నోపలభ్యతే ।
సామీప్యాదిత్యత్రాప్యతిరనువర్తనీయః, యథా లోచనస్థమజ్ఞానమతిసామీప్యాన్న
దృశ్యతే । ఇన్ద్రియఘాతోఽన్తత్వబధిరత్వాదిః । మనోఽవస్థానాత్ యథా
కామాద్యుపహతమనాః స్ఫీతాలోకమధ్యవర్తినమిన్ద్రియసన్నికృష్టమర్థం న
పశ్యతి । సౌఖ్యోత్ యథేన్ద్రియసన్నికృష్టం పరమాణ్వాది ప్రణిహితమనా అపి
న పశ్యతి । వ్యవధానాత్- యథా కుడ్యాదివ్యవహితం రాజదారాదికం న పశ్యతి ।
అభిభవాత్- యథాఽహని సౌరాభిర్భాభిరభిభూతం గ్రహనక్షత్రమణ్డలం
న పశ్యతి । సమానాభిహారాత్ - యథా తోయదవిముక్తానుదభిన్దూన్ జలాశయే న
పశ్యతి ।

చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థః । తేనానుదభవోఽపి సజ్గహీతః । తద్యథా
క్షీరాద్యవస్థాయాం దధ్యాద్యనుదభవాన్న పశ్యతి ।

ఏతదుక్తం భవతి న ప్రత్యక్షనివృత్తిమాత్రాద్వస్త్యభావో భవతి,

అతిప్రసక్గత్ । తథా హి - గృహాద్వినిర్గతో గృహజనమపశ్యంస్తదభావం

వినిశ్చినుయాత్, న త్వేవమ్ । అపి తు యోగ్యప్రత్యక్షనివృత్తీరయమభావం

వినిశ్చినోతి । న చ ప్రధానపురుషాదీనామస్తి ప్రత్యక్షయోగ్యతా, ఇతి న

తన్నివృత్తిమాత్రాత్తదభావనిశ్చయో యుక్తః ప్రామాణికానామితి ।

కారికా ౮

కతమత్సునరేతేషు కారణం ప్రధానాదీనామనుపలభ్యే ? ఇత్యత ఆహ -

॥ సౌఖ్యోత్తదనుపలబ్ధిర్నాభావాత్, కార్యతస్తదుపలభ్యేః ।

మహదాది తచ్చ కార్యం ప్రకృతిసరూపం విరూపం చ ॥ ౮ ॥ ॥

" సౌఖ్యోత్ ఇతి । అథాభావాదేవ సప్తమరసవదేతేషామనుపలభ్యః కస్మాన్న

భవతి? ఇత్యత ఆహ - నాభావాత్ ఇతి । కుతః ? కార్యతస్తదుపలభ్యేః,

'తత్' ఇతి ప్రధానం పరామృశతి । పురుషోపలభ్యౌ తు ప్రమాణం వక్ష్యతి.

" సజ్ఘాతపరార్థత్వాత్ - (కాం ౧౭) ఇతి । దృఢతరప్రమాణావధారితే

హి ప్రత్యక్షమప్రవర్తమానమయోగ్యత్వాన్న ప్రవర్తతే ఇతి కల్పయతే |
 సప్తమస్తు రసో న ప్రమాణేనావధారిత ఇతి న తత్ర ప్రత్యక్షస్యాయోగ్యతా
 శక్యాఽధ్యవసాతుమిత్యభిప్రాయః |

కిం పునస్తత్కార్యం యతః ప్రధానానుమానమ్ ? ఇత్యత ఆహ - మహదాది తచ్చ
 కార్యమ్ ఇతి | ఏతచ్చ యథా గమకం తథోపరిష్టాదుపపాదయిష్యతే | తస్య
 చ కార్యస్య వివేకజ్ఞానోపయోగిని సారూప్యవైరూప్యే ఆహ - ప్రకృతిసరూపం
 విరూపం చ ఇతి | ఏతే తూపరిష్టాద్విభజనీయే ఇతి |

కారికా ౯

కార్యాత్ కారణమాత్రం గమ్యతే | సన్ని చాత్ర వాదినాం విప్రతిపత్తయః | తథా
 హి కేచిదాహుః - 'అసతః సత్ జాతతే' ఇతి, 'ఏకస్య సతో వివర్తః కార్యజాతం
 న వస్తుసత్' ఇత్యపరే, అన్యే తు 'సతః అసత్ జాయతే' ఇతి, 'సతః సత్ జాయతే'
 ఇతి వృద్ధాః |

తత్ర పూర్వస్మిన్ కల్పత్రయే ప్రధానం న సిద్ధ్యతి |

సుఖదుఃఖమోహభేదస్వరూపపరిణామశబ్దాద్యాత్మకం హి జగత్కారణస్య
 ప్రధానత్వం సత్త్వరజస్తమఃస్వభావత్వమవగమయతి |

యది పునరసతః సజ్జాయేత అసత్ నిరూపాఖ్యం కారణం సుఖాదిరూపశబ్దాద్యాత్మకం
 కథం స్యాత్ ? సదసతోస్తాదాత్మ్యానుపపత్తేః |

అధైకరూపస్య సతో వివర్తః శబ్దాదిప్రపంచాః, తథాఽపి సతః సజ్జాయత
 ఇతి న స్యాత్ | న చాస్యాద్వయస్య ప్రపంచాత్మకత్వమ్, అపి త్వప్రపంచస్య
 ప్రపంచాత్మకతయా ప్రతీతిర్భ్రమ ఏవ |

యేషామపి కణభక్షాక్షవరణాదీనాం సత ఏవ కారణాదసతో జన్మ, తేషామపి
 సదసతోరేకత్వానుపపత్తేర్న కార్యాత్మకం కారణమితి న తన్మతే ప్రధానసిద్ధిః |

అతః ప్రధానసిద్ధ్యర్థం ప్రథమం తావత్పత్కార్యం ప్రతిజానీతే |

|| అసదకరణాదుపాదానగ్రహణాత్ సర్వసమ్భవాభావాత్ |

శక్తస్య శక్యకరణాత్ కారణభావాచ్చ సత్ కార్యమ్ || ౯ || ||

"అసదకరణాత్ ఇతి | సత్ కార్యమ్ కారణవ్యాపారాత్ ప్రాగపీతి శేషః | తథా
 చ న సిద్ధసాధనం నైయామికతనయైరుద్భావనీయమ్ |

యద్యపి బీజమృత్పిణ్డాదిప్రధ్వంసానన్తరమజ్కరఘటాద్యుత్పత్తిరుపలభ్యతే,
 తథాఽపి న ప్రధ్వంసస్య కారణత్వమ్, అపి తు భావస్యైవ

బీజాద్యవయవస్య | అభావాత్తు భావోత్పత్తౌ తస్య సర్వత్ర సులభత్వాత్
సర్వదా సర్వకార్యోత్పాదప్రసక్తి ఇత్యాది న్యాయవార్తికతాత్పర్యటీకాయామస్మాభిః
ప్రతిపాదితమ్ |

ప్రపంచప్రత్యయశ్చాసతి బాధకే న శక్యో మిథ్యేతి వదితుమితి
కణభక్షాక్షచారణమతమవశిష్యతే |

తత్రేదం ప్రతిజ్ఞాతమ్, "సత్ కార్యమ్" ఇతి | అత్ర హేతుమాహ "అసదకరణాత్" ఇతి |
అసత్ చేత్ కారణవ్యాపారాత్ పూర్వం కార్యమ్, నాస్య సత్త్వం కర్తుం కేనాపి శక్యమ్ |
న హి నీలం శిల్పిసహస్రేణాపి పీతం కర్తుం శక్యతే | 'సదసత్త్వే ఘటస్య
ధర్మా' ఇతి చేత్, తథాపి అసతి ధర్మిణి న తస్య ధర్మ ఇతి సత్త్వం
తదవస్థమేవ, తథా చ నాత్త్వమ్ | అసమ్బద్ధేనాతదాత్మనా చాసత్త్వేన
కథమసన్ ఘటః? తస్మాత్ కారణవ్యాపారాదూర్ధ్వమివ తతః ప్రాగపి సదేవ
కార్యమితి |

కారణాచ్ఛాస్య సతోఽభివ్యక్తిరేవావశిష్యతే | సతశ్చాభివ్యక్తిరుపపన్నా |
యథా పీడనేన తిలేషు తైలరూప, అవఘాతేన ధాన్యేషు తణ్ణులనామ్, దోహనేన
సౌరభేయాషు పయసః | అసతః కరణే తు న నిదర్శనం కిञ్చిదస్తి |
న ఖల్వభివ్యక్తిజ్యమానం చోత్పద్యమానం వా క్వచిదసత్ దృష్టమ్ |

ఇతశ్చ కారణవ్యాపారాత్ ప్రాక్ సదేవ కార్యమ్- ఉపాదానగ్రహణాత్, ఉపాదానాని-
కారణాని, తేషాం గ్రహణం - కార్యేణ సమ్బంధః | ఉపాదానైః కార్యస్య
సమ్బంధాదితి యావత్ |

ఏతదుక్తం భవతి- కార్యేణ సమ్బంధం కారణం కార్యస్య జనకమ్, సమ్బంధశ్చ
కార్యస్యాసతో న సమ్భవతి, తస్మాదితి |

స్యాదేతత్ - అసమ్బంధమేవ కారణైః కార్యం కస్మాన్న జన్యతే ? తథా

చాసదేవోత్పన్నేత ఇత్యత ఆహ - సర్వసమ్భవాభావాత్ ఇతి | అసమ్బంధస్య
జన్యత్వే అసమ్బంధత్వావిశేషేణ సర్వం కార్యజాతం సర్వస్మాద్భవేత్ | న
చైతదస్తి, తస్మాన్నాసమ్బంధమసమ్బంధేన జన్యతే, అపి తు సమ్బంధం
సమ్బంధేన జన్యత ఇతి | యథాఽఽహః సాంఖ్యవృద్ధాః -

"అసత్త్వే నాస్తి సమ్బంధః కారణైః సత్త్వసంకీర్ణః |

అసమ్బంధస్య చోత్పత్తిమిచ్ఛతో న వ్యవస్థితిః" ఇతి |

స్యాదేతత్- అసమ్బంధమపి సత్ తదేవ కరోతి యత్ర యత్ కారణం శక్తం,

శక్తిశ్చ కార్యధర్మనాదవగమ్యతే । తేన నావ్యవస్థేత్యత ఆహ- "శక్తస్య
 శక్యకరణాత్" ఇతి । సా శక్తిః శక్తకారణాశ్రయా, సర్వత్ర వా స్యాత్, శక్యే
 ఏవ వా ? సర్వత్ర చేత్, తదవస్థైవావ్యవస్థా । శక్యే చేత్, కథమసతి
 శక్యే తత్ర ? ఇతి వక్తవ్యమ్ । శక్తిభేద ఏవ ఏతాదృశో యతః కిఞ్చిదేవ
 కార్యం జనయేత్ న సర్వమితి చేత్, హస్త భోః ! శక్తివిశేషః కార్యసమ్బద్ధో
 వాఽసమ్బద్ధో వా ? సమ్బద్ధత్వే నాసతా సమ్బద్ధ ఇతి సత్ కార్యమ్ । అసమ్బద్ధత్వే
 సైవావ్యవస్థా, ఇతి సుష్మాక్తం "శక్తస్య శక్యకరణాత్" ఇతి ।

ఇతశ్చ సత్ కార్యమిత్యాహ - "కారణభావాచ్చ, కార్యస్య కారణాత్మకత్వాత్" ।
 న హి కారణాద్భిన్నం కార్యమ్, కారణం చ సదితి కథం తదభిన్నం
 కార్యమసద్భవేత్ ?

కార్యస్య కారణాభేదసాధనాని చ ప్రమాణాని -

(౧) న పటస్తన్తభ్యో భిద్యతే, తన్తుధర్మాత్ । ఇహ యద్యతో భిద్యతే తత్
 తస్య ధర్మో న భవతి, యథా గౌరశ్వస్య । ధర్మశ్చ పటస్తన్తానాం,
 తస్మాన్నార్థాన్తరమ్ ।

(౨) ఉపాదానోపాదేయభావాచ్చ నార్థాన్తరత్వం తన్తుపటయోః । యయోర్థాన్తరత్వం
 న తయోరుపాదానోపాదేయభావః, యథా ఘటపటయోః । ఉపాదానోపాదేయభావశ్చ
 తన్తుపటయోః । తస్మాన్నార్థాన్తరత్వమ్ ।

(౩) ఇతశ్చ నార్థాన్తరత్వం తన్తుపటయోః, సంయోగాప్రాప్త్యభావాత్ । అర్థాన్తరత్వే
 హి సంయోగో దృష్టో యథా కుణ్ణబదరయోః, అప్రాప్తిర్వా యథా హిమవద్విస్థ్యయోః ।
 న చేహ సంయోగాప్రాప్తి తస్మాన్నార్థాన్తరత్వమితి ।

(౪) ఇతశ్చ పటస్తన్తభ్యో న భిద్యతే, గురుత్వాన్తరకార్యగ్రహణాత్ ।
 ఇహ యద్యస్మాద్భిన్నమ్, తస్మాత్ తస్య గురుత్వాన్తరం
 కార్యం గృహ్యతే, యథైకపలికస్య స్వస్తికస్య యో
 గురుత్వకార్యోఽవనతివిశేషస్తస్మాద్భిష్టపలికస్య స్వస్తికస్య
 గురుత్వకార్యోఽవనతిభేదోఽధికః । న చ తథా తన్తుగురుత్వకార్యత్
 పటగురుత్వకార్యన్తరం దృశ్యతే । తస్మాదభిన్నస్తన్తుభ్యః పట ఇతి ।
 తాన్యేతాన్యభేదసాధనాన్యవీతాని ।

ఏవమభేదే సిద్ధే, తన్తవ ఏవ తేన సంస్థానభేదేన పరిణతాః పటః, న
 తన్తుభ్యోఽర్థాన్తరం పటః ।

స్వాత్మని క్రియానిరోధబుద్ధివ్యపదేశార్థక్రియాభేదాశ్చ

నైకాన్తికం భేదం సాధయితుమర్హన్తి । ఏకస్మిన్నపి
 ఉత్పద్విశేషావిర్భావతిరోభావాభ్యామేతేషామవిరోధాత్ । యథా హి కూర్మస్యాఙ్గాని
 కూర్మశరీరే నివిశమానాని తిరోభవన్తి నిఃసరన్తి చావిర్భవన్తి న తు
 కూర్మతస్తదఙ్గాన్యత్పద్వ్యస్తే ప్రధ్వంసన్తే వా । ఏవమేకస్యా మృదః సువర్ణస్య
 వా ఘటముకుటాదయో విశేషా నిఃసరన్త ఆవిర్భవన్త ఉత్పద్వ్యన్త ఇత్యుచ్యన్తే
 నివిశమానాస్తిరోభవన్తి వినశ్యన్తిత్యుచ్యన్తే । న పునరసతాముత్పాదః సతాం
 వా నిరోధః । యథాఽఽహ భగవాన్ కృష్ణద్వైపాయనః -

"నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సతః" (గీతా ౨-౧౬ ఇతి) ।
 యథా కూర్మః స్వావయవేభ్యః సజ్జోచవికాసిభ్యో న భిన్నః, ఏవం
 ఘటముకుటాదయోఽపి మృత్యువర్ణాదిభ్యో న భిన్నాః ।
 ఏవఙ్చ 'ఇహ తస్తుష్ట పటః' ఇతి వ్యపదేశో యథా 'ఇహ వనే తిలకాః'
 ఇత్యుపపన్నః ।
 న చార్థక్రియాభేదోఽపి భేదమాపాదయతి, ఏకస్యాపి నానార్థక్రియాదర్శనాత్ ।
 యథైక ఏవ వహ్నిర్దాహకః పాచకః ప్రకాశకశ్చేతి । నాప్యర్థక్రియావ్యవస్థా
 వస్తుభేదే హేతుః, తేషామేవ సమస్తవ్యస్తానామర్థక్రియావ్యవస్థాదర్శనాత్ ।
 యథా ప్రత్యేకం విష్టయో వర్తదర్శనలక్షణామర్థక్రియాం కుర్వన్తి, న
 తు శిబికావహనమ్, మిలితాస్తు శిబికాముద్యహన్తి, ఏవం తన్తవః ప్రత్యేకం
 ప్రావరణమకుర్వాణా అపి మిలితా ఆవిర్భూతపటభావాః ప్రావరిష్యన్తి ।
 స్వాదేతత్ - ఆవిర్భావః పటస్య కారణవ్యాపారాత్ ప్రాక్ సన్ అసన్ వా ? అసంశ్చేత్
 ప్రాప్తం తర్హ్యసదుత్పాదనమ్ । అథ సన్, కృతం తర్హి కారణవ్యాపారేణ ।
 న హి సతి కార్యే కారణవ్యాపారప్రయోజనం పశ్యామః । ఆవిర్భావే
 చావిర్భావాన్తరకల్పనేఽనవస్థాప్రసక్తః । తస్మాదావిర్భూతపటభావాన్తవః
 క్రియన్త ఇతి రిక్తం వచః ।

మైవమ్ । అథాసదుత్పద్వ్యత ఇతి మతే కేయమసదుత్పత్తిః ? సతీ, అసతీ వా ? సతీ
 చేత్, కృతం తర్హి కారణైః । అసతీ చేత్, తస్యా అప్యత్యత్తన్తరమిత్యనవస్థా

అథ- ఉత్పత్తిః పటాన్నార్థాన్తరమ్, అపి తు పట ఏవాసౌ, తథాపి యావదుక్తం
 భవతి 'పటః' ఇతి, తావదుక్తం భవతి 'ఉత్పద్వ్యతే' ఇతి । తతశ్చ 'పటః'
 ఇత్యుక్తే 'ఉత్పద్వ్యతే' ఇతి న వాచ్యమ్, పౌనరుక్త్యాత్, 'వినశ్యతి' ఇత్యపి న
 వాచ్యమ్, ఉత్పత్తివినాశయోర్యుగపదేకత్ర విరోధాత్ ।
 తస్మాదియం పదోత్పత్తిః స్వకారణసమవాయో వా, స్వసత్తాసమవాయో వా

? ఉభయథాఽపి నోత్పద్యతే, అథ చ తదర్థాని కారణాని వ్యాపార్యవై ।
 ఏవం సత ఏవ పటాదేరావిర్భావాయ కారణాపేక్షేత్సుపపన్నమ్ ।
 న చ పటరూపేణ కారణానాం సమ్బంధః, తద్రూపస్యాక్రియాత్వాత్,
 క్రియాసమ్బంధిత్వాచ్చ కారకాణామ్, అన్యథా కారణత్వాభావాత్ ।
 తస్మాత్ సత్ కార్యమితి పుష్కలమ్ ।

కారికా ౧౦

తదేవం ప్రధానసాధనానుగుణం సత్కార్యముపపాద్య యాదృశం తత్
 ప్రధానం సాధనీయం తాదృశమాదర్శయితుం వివేకజ్ఞానోపయోగినీ
 వ్యక్తావ్యక్తసారూప్యవైరూప్యే తావదాహ -

॥ హేతుమదనిత్యమవ్యాపి సక్రియమనేకమాశ్రితం లిఙ్గమ్ ।
 సావయవం పరతన్త్రం వ్యక్తం, విపరీతమవ్యక్తమ్ ॥ ౧౦ ॥ ॥

"హేతుమత్" ఇతి । వ్యక్తం హేతుమత్, హేతుః కారణమ్, తద్వత్, యస్య చ యో
 హేతుస్తముపరిష్టాద్యక్ష్యతి ।

"అనిత్యమ్" వినాశి, తిరోభావీతి యావత్ ।

"అవ్యాపి" సర్వం పరిణామినం న వ్యాప్నోతి । కారణేన హి కార్యమావిష్టమ్, న
 కార్యేణ కారణమ్ । న చ బుద్ధ్యాదయః ప్రధానం వేదిషతీత్యవ్యాపకాః ।

"సక్రియమ్" పరిస్పృందవత్ । తథా హి బుద్ధ్యాదయః ఉపాత్తముపాత్తం దేహం త్యజన్తి,
 దేహాన్తరం చోపాదదతే, ఇతి తేషాం పరిస్పృన్దః । శరీరపుథివ్యాదీనాం చ
 పరిస్పృన్దః ప్రసిద్ధ ఏవ ।

"అనేకమ్" ప్రతిపురుషం బుద్ధ్యాదీనాం భేదాత్ । పృథివ్యాద్యపి
 శరీరఘటాదిభేదేనానేకమేవ ।

"ఆశ్రితమ్" స్వకారణమాశ్రితమ్ । బుద్ధ్యాదికార్యాణామభేదేఽపి
 కథశ్చిద్భేదవివక్షయాఽఽశ్రయాశ్రయిభావః, యథా 'ఇహ వనే తిలకాః'
 ఇత్యుక్తమ్ ।

"లిఙ్గమ్" ప్రధానస్య । యథా చైతే బుద్ధ్యాదయః ప్రధానస్య లిఙ్గమ్,
 తథోపరిష్టాద్యక్ష్యతి । ప్రధానం తు న ప్రధానస్య లిఙ్గం పురుషస్య
 లిఙ్గం భవదపీతి భావః ।

"సావయవమ్" అవయవమవయవః, అవయవానామవయవినాం మిథః సంశ్లేషో మిశ్రణం
 సంయోగ ఇతి యావత్ । అప్రాప్తిపూర్వికా ప్రాప్తిః సంయోగః । తేన సహ వర్తత ఇతి

సావయవమ్ ।

తథా హి- పృథివ్యాధయః పరస్పరం సంయుజ్యన్తే ఏవమన్యేఽపి, న తు
ప్రధానస్య బుద్ధ్యాదిభిః సంయోగః, తాదాత్మ్యాత్ । నాపి సత్త్వరజస్తమసాం
పరస్పరం సంయోగః, అప్రాప్తేరభావాత్ ।

"పరతన్త్రమ్" బుద్ధ్యాది । బుద్ధ్యా స్వకార్యేఽహజ్కారే జనయితవ్యే
ప్రకృత్యాపూరోఽపేక్ష్యతే, అన్యథా క్షీణా సతీ నాలమహజ్కారం జనయితుమితి
స్థితిః । ఏవమహజ్కారాదిభిరపి స్వకార్యజననే ఇతి సర్వం స్వకార్యేషు
ప్రకృత్యాఽఽపూరమపేక్షతే । తేన పరాం ప్రకృతిమపేక్షమాణం కారణమపి
స్వకార్యజననే పరతన్త్రం వ్యక్తమ్ ।

"విపరీతమవ్యక్తమ్" వ్యక్తాత్ । అహేతుమత్, నిత్యం, వ్యాపి, నిష్క్రియమ్,
యద్యవ్యవ్యక్తస్యాస్తి పరిణామలక్షణా క్రియా, తథాఽపి పరిస్పన్దో నాస్తి ।
ఏకమ్, అనాశ్రితమ్, అలింగమ్, అనవయవమ్, స్వతన్త్రమ్, అవ్యక్తమ్ ।

కారికా ౧౦

తదనేన ప్రబంధేన వ్యక్తావ్యక్తయోర్వైధర్మ్యముక్తమ్ । సమ్ప్రతి తయోః
సాధర్మ్యమ్, పురుషాచ్చ వైధర్మ్యమాహ -

॥ త్రిగుణమవివేకి విషయః సామాన్యమచేతనం ప్రసవధర్మి ।
వ్యక్తం తథా ప్రధానమ్, తద్విపరీతస్తథా చ పుమాన్ ॥ ౧౦ ॥ ॥

"త్రిగుణమ్" ఇతి । త్రయో గుణాః సుఖదుఃఖమోహా అన్యేతి త్రిగుణమ్ । తదనేన
సుఖాదీనామాత్మగుణత్వం పరాభిమతమపాకృతమ్ ।

"అవివేకి" । యథా ప్రధానం న స్వతో వివిచ్యతే, ఏవమ్మహదాదయోఽపి న
ప్రధానాద్వివిచ్యన్తే తదాత్మకత్వాత్ । అథ వా సమ్భూయకారితాఽత్రావివేకితా ।
న హి కిచ్చిదేకం పర్యాప్తం స్వకార్యే, అపి తు సమ్భూయ । తత్ర వైకస్యాత్
యస్య కస్యచిత్ కేనచిత్సమ్భవ ఇతి ॥

యే త్వాహుః - 'విజ్ఞానమేవ హర్షవిషాదమోహశబ్దాద్యాత్మకమ్, న

పునరితోఽన్యస్తద్ధర్మా' ఇతి- తాన్ ప్రత్యాహ - 'విషయ' ఇతి । 'విషయో'
గ్రాహ్యః, విజ్ఞానాద్భిహిరితి యావత్ ।

అత ఏవ "సామాన్యమ్" సాధారణమ్, ఘటాదివత్ । అనేకైః పురుషైర్గృహీతమిత్యర్థః ।
విజ్ఞానాకారత్వే తు అసాధారణ్యాద్విజ్ఞానానాం వృత్తిరూపాణాం,
తేఽప్యసాధారణాః స్యుః, విజ్ఞానం యథా పరేణ న గృహ్యతే,

పరబుద్ధేరప్రత్యక్షత్వాదిత్యభిప్రాయః | తథా చ నర్తకీభ్రూలతాభజ్ఞే
ఏకస్మిన్ బహూనాం ప్రతిసన్ధానం యుక్తమ్ | అన్యథా తన్న స్యాదితి భావః |

"అచేతనమ్" | సర్వే ఏవ ప్రధానబుద్ధ్యాదయోఽచేతనాః, న తు వైనాశికవత్ -
చైతన్యం బుద్ధేరిత్యర్థః |

"ప్రసవధర్మి" - ప్రసవరూపో ధర్మో యః సోఽస్యాఽస్తీతి ప్రసవధర్మి |
ప్రసవధర్మేతి వక్తవ్యే మత్స్వర్థీయః ప్రసవధర్మస్య నిత్యయోగమాఖ్యాతుమ్ |
సరూపవిరూపపరిణామాభ్యాం న కదాచిదపి వియుజ్యతే ఇత్యర్థః |

వ్యక్తవృత్తమవ్యక్తేఽతిదిశతి - తథా ప్రధానమ్" ఇతి | యథా వ్యక్తం
తథాఽవ్యక్తమిత్యర్థః |

తాభ్యాం వైధర్మ్యం పురుషస్యాహ - తద్విపరీతః పుమాన్" ఇతి |
స్యాదేతత్- అహోతుమత్త్వనిత్యత్వాది ప్రధానసాధర్మ్యమస్తి పురుషస్య,
ఏవమనేకత్వం వ్యక్తసాధర్మ్యమ్, తత్కథముచ్యతే 'తద్విపరీతః పుమాన్" ఇతి
? అత ఆహ - "తథా చ" ఇతి | చకారోఽప్యర్థః | యద్యవ్యహేతుమత్త్వాదికం
సాధర్మ్యమ్, తథాఽవ్యత్రైగుణ్యాదివైపరీత్యమన్వేపేత్యర్థః |

కారికా ౧౨

త్రిగుణమిత్సుక్తమ్, తత్ర కే తే త్రయో గుణాః ? కిం చ తల్లక్షణమ్ ? ఇత్యత
ఆహ -

|| ప్రీత్యప్రీతివిషాదాత్మకాః ప్రకాశప్రవృత్తినియమార్థాః |

అన్యోన్యాభిభవాశ్రయజననమిథునవృత్తయశ్చ గుణాః || ౧౨ || ||

"గుణాః" ఇతి పరార్థాః | "సత్త్వం లఘు ప్రకాశకమ్" ఇత్యత్ర చ సత్త్వాదయః
క్రమేణ నిర్దేశ్యంతే | తదనాగతావేక్షణేన తస్త్రయుక్త్యా వా ప్రీత్యాదీనాం
యథాసంక్లయం వేదితవ్యమ్ |
ఏతదుక్తం భవతి - ప్రీతిః సుఖమ్, ప్రీత్యాత్మకః సత్త్వగుణః | అప్రీతిః దుఃఖమ్,
అప్రీత్యాత్మకో రజోగుణః | విషాదః మోహః, విషాదాత్మకస్త్రయోగుణ ఇత్యర్థః |

యే తు మన్యంతే" న ప్రీతిర్దుఃఖాభావాదతిరిచ్యతే, ఏవం దుఃఖమపి న

ప్రీత్యభావాదన్యదితి, తాన్ ప్రతి ఆత్మగ్రహణమ్ |

నేతరేతరాభావాః సుఖాదయః, అపి తు భావాః, ఆత్మశబ్దస్య భావవచనత్వాత్,
ప్రీతిరాత్మాభావో యేషాం తే ప్రీత్యాత్మానః | ఏవమన్యదపి వ్యాఖ్యేయమ్ |

భావరూపతా చైషామనుభవసిద్ధా । పరస్పరాభావాత్మకత్వే తు
పరస్పరాశ్రయాపత్తేరేకస్యాప్యసిద్ధేరుభయాసిద్ధిరితి భావః ।

స్వరూపమేషాముక్త్యా ప్రయోజనమాహ - ప్రకాశప్రవృత్తినియమార్థాః ॥ ఇతి ।

అత్రాపి యథాసంఖ్యమేవ । రజః ప్రవర్తకత్వాత్ సర్వత్ర లఘు సత్త్వం
ప్రవర్తయేత్, యది తమసా గురుణా న నియమ్యేత, తమోనియతం తు క్వచిదేవ
ప్రవర్తతీతి భవతి తమో నియమార్థమ్ ।

ప్రయోజనముక్త్యా క్రియామాహ- అన్యోన్యాభిభవాశ్రయజననమిథునవృత్తయశ్చ
ఇతి । వృత్తిః - క్రియా, సా చ ప్రత్యేకమభినమ్నధ్యతే ।

॥ అన్యోన్యాభిభవవృత్తయః ॥ ఏషామన్యతమేనార్థవశాదుద్భూతేనాన్యదభిభూయతే ।
తథా హి- సత్త్వం రజస్తమసీ అభిభూయ శాస్తామాత్మనో వృత్తిం ప్రతిలభతే,
ఏవం రజః సత్త్వతమసీ అభిభూయ ఘోరామ్, ఏవం తమః సత్త్వరజసీ అభిభూయ
మూఢామితి ।

॥ అన్యోన్యాశ్రయవృత్తయః ॥ యద్యప్యాధారాధేయభావేన నాయమర్థో ఘటతే,
తథాఽపి యదపేక్షయా యస్య క్రియా స తస్యాశ్రయః ।

తథా హి- సత్త్వం ప్రవృత్తినియమావాశ్రిత్య రజస్తమసోః ప్రకాశేనోపకరోతి,
రజః ప్రకాశనియమావాశ్రిత్య ప్రవృత్త్యా ఇతరయోః, తమః ప్రకాశప్రవృత్తి
ఆశ్రిత్య నియమేనేతరయోరితి ।

॥ అన్యోన్యజననవృత్తయః ॥ అన్యతమోఽన్యతమం జనయతి । జననం చ
పరిణామః, స చ గుణానాం సదృశరూపః । అత ఏవ న హేతుమత్త్వమ్,
తత్త్వాన్తరస్య హేతోరభావాత్ । నాప్యనిత్యత్వమ్, తత్త్వాన్తరే లయాభావాత్ ।

॥ అన్యోన్యమిథునవృత్తయః ॥ అన్యోన్యసహచరాః అవినిభావవృత్తయ ఇతి యావత్ ।

॥ చః సముచ్చయే । భవతి చాత్రాగమః -

॥ అన్యోన్యమిథునాః సర్వే సర్వే సర్వత్ర గామినః ।
రజసో మిథునం సత్త్వం సత్త్వస్య మిథునం రజః ॥

తమసశ్చాపి మిథునే తే సత్త్వరజసీ ఉభే ।

ఉభయోః సత్త్వరజసోర్మిథునం తమ ఉచ్యతే ॥

నైషామాదిః సమ్ప్రయోగో వియోగో వోపలభ్యతే ॥ ఇతి (దే। భా। 3/౮) ।

కారికా ౧౩

॥ ప్రకాశప్రవృత్తినియమార్థాః ॥ ఇత్సుక్తమ్, తత్ర కే తే ఇథ్థమ్భూతాః

కుతశ్చేత్యత ఆహ -

॥ సత్త్వం లఘు ప్రకాశకమిష్టముపష్టమ్భకం చలం చ రజః ।
గురు వరణకమేవ తమః, ప్రదీపవచ్చార్థతో వృత్తిః ॥ ౧౩ ॥ ॥

“సత్త్వమ్” ఇతి । సత్త్వమేవ లఘు ప్రకాశకమిష్టం సాంఖ్యోచ్యాయైః । తత్ర
కార్యోద్ధమనే హేతుర్ధర్మో లాఘవం గౌరవప్రతిద్యన్వియి, యతోఽగ్నేరూర్ధ్వజ్వలనం
భవతి । తదేవ లాఘవం కస్యచిత్తిర్యగ్గమనే హేతుర్భవతి, యథా వాయోః ।
ఏవం కరణానాం వృత్తిపటుత్వహేతుర్లాఘవమ్, గురుత్వే హి మన్దాని స్యురితి
సత్త్వస్య ప్రకాశాత్కత్యముక్తమ్ ।

సత్త్వతమసీ స్వయమక్రియతయా స్వకార్యప్రవృత్తిం ప్రత్యవసీదస్తీ
రజసోపష్టభ్యేతే- అవసాదాత్ ప్రచ్యావ్య స్వకార్యే ఉత్సాహం ప్రయత్నం కార్యేతే ।
తదిదముక్తమ్- ఉపష్టమ్భకమ్ ఇతి । కస్మాదిత్యత ఉక్తమ్ - చలమ్ ఇతి ।
తదనేన రజసః ప్రవృత్త్యర్థత్వం దర్శితమ్ ।
రజస్తు చలతయా పరితస్త్రిగుణ్యం చాలయత్ గురుణాఽఽవృణ్యతా చ తమసా
తత్ర తత్ర ప్రవృత్తిప్రతిబంధనేన క్వచిదేవ ప్రవర్త్యత ఇతి తతస్తతో

వ్యావృత్త్యా తమో నియామకముక్తమ్- గురు వరణకమేవ తమః ఇతి । ఏవకారః
ప్రత్యేకం భిన్నక్రమః సమ్బద్ధ్యతే, సత్త్వమేవ, రజ ఏవ, తమ ఏవేతి ।
నను ఏతే పరస్పరవిరోధశిలా గుణాః సుస్థోపసున్దవత్ పరస్పరం
ధ్వంసస్త ఇత్యేవ యుక్తం ప్రాగేవ తేషామేకక్రియాకర్తృతాయా ఇత్యత
ఆహ- ప్రదీపవచ్చార్థతో వృత్తిః ఇతి । దృష్టమేతత్, యథా
వర్తితేలేఽనలవిరోధినీ, అథ మిలితే సహానలేన రూపప్రకాశలక్షణం
కార్యం కురుతః । యథా చ వాతపిత్తశ్లేష్మాణః పరస్పరవిరోధినః
శరీరధారణలక్షణకార్యకారిణః । ఏవం సత్త్వరజస్తమాంసి మిథో
విరుద్ధ్యాన్యప్యనువర్త్యన్తి స్వకార్యం కరిష్యన్తి చ ।

“అర్థతః” ఇతి । పురుషార్థత ఇతి యావత్, యథా చ వక్ష్యతి-

“పురుషార్థ ఏవ హేతుర్న కేనచిత్ కార్యతే కరణమ్” ఇతి (కాం ౩౧)
అత్ర చ సుఖదుఃఖమోహాః పరస్పరవిరోధినః స్వస్వానురూపాణి
సుఖదుఃఖమోహాత్మకాన్యేవ నిమిత్తాని కల్పయన్తి । తేషాం చ
పరస్పరమభిభావ్యాభిభావకభావాన్నానాత్వమ్ ।
తద్యథా - ఏకైవ స్త్రీ రూపయౌవనకులశీలసమ్పన్నా స్వామినం సుఖాకరోతి ।

తత్కస్య హేతోః ? స్వామినం ప్రతి తస్యాః సుఖరూపసముద్భవాత్ | సైవ స్త్రీ
 సపత్నీర్దుఃఖాకరోతి, తత్ కస్య హేతోః ? తాః ప్రతి తస్యా దుఃఖరూపసముద్భవాత్ |
 ఏవం పురుషాన్తరం తామవిన్దమానం సైవ మోహయతి, తత్ కస్య హేతోః ? తత్
 ప్రతి తస్యా మోహరూపసముద్భవాత్ | అనయా చ స్త్రీయా సర్వే భావా వ్యాఖ్యాతాః |
 తత్ర యత్ సుఖహేతుః తత్ సుఖాత్మకం సత్త్వమ్, యత్ దుఃఖహేతుస్తత్ దుఃఖాత్మకం
 రజః, యన్మోహహేతుస్తన్మోహాత్మకం తమః | సుఖప్రకాశలాఘవానాం త్వేకస్మిన్
 యుగపదుద్భూతావవిరోధః, సహదర్శనాత్ | తస్మాత్ సుఖదుఃఖమోహైరివ
 విరోధిభిః అవిరోధిభిరేకైకగుణవృత్తిభిః సుఖప్రకాశలాఘవైర్ను
 నిమిత్తభేదా ఉన్నీయన్తే | ఏవం దుఃఖోపప్లవృత్త్యప్రసర్తకత్వైః, ఏవం
 మోహగురుత్వావరణైః - ఇతి సిద్ధం త్రైగుణ్యమితి |

కారికా ౧౪

స్యాదేతత్ - అనుభూయమానేషు పృథివ్యాదిష్వనుభవసిద్ధా
 భవన్త్యవివేకిత్వాదయః | యే పునః సత్త్వాదయో నాన్యభవపథమధిరోహన్తి,
 తేషాం కుతస్త్వమవివేకిత్వం విషయత్వమచేతనత్వం ప్రసవధర్మిత్వం చ
 ? ఇత్యత ఆహ -

|| అవివేక్యాదేః సిద్ధిస్త్రైగుణ్యాతద్విపర్యయాభావాత్ |

కారణగుణాత్మకత్వాత్కార్యస్యావ్యక్తమపి సిద్ధమ్ || ౧౪ || ||

"అవివేక్యాదేః ఇతి | అవివేకిత్వమవివేకి | యథా ద్వేష్యకయోర్ద్వివచనైకవచనే
 (పా| సూ| ౧|౪| ౨౨) ఇత్యత్ర ద్విత్వైకత్వయోరితి, అన్యథా ద్వేష్యకేషితి స్యాత్ |

కుతః పునరవివేకిత్వాదేః సిద్ధిరిత్యత్ర ఆహ - త్రైగుణ్యాత్ ఇతి | యద్యత్

సుఖదుఃఖమోహాత్మకం తత్తదవివేకిత్వాదియోగి, యథేదమనుభూయమానం వ్యక్తమ్
 ఇతి స్ఫుటత్వాదన్వయో నోక్తః |

వ్యతిరేకమాహ - తద్విపర్యయాభావాత్ ఇతి | అవివేక్యాదివిపర్యయే పురుషే
 త్రైగుణ్యాభావాత్ |

అథ వా వ్యక్తావ్యక్తే పక్షీకృత్యాన్వయాభావేనావీత ఏవ హేతుస్త్రైగుణ్యాదితి
 వక్తవ్యః |

స్యాదేతత్ - అవ్యక్తసిద్ధా సత్యాం తస్యావివేకిత్వాదయో ధర్మాః సిద్ధ్యన్తి,
 అవ్యక్తమేవ త్వద్యాపి న సిద్ధ్యతి, తత్కథమవివేకిత్వాదిసిద్ధిరత ఆహ-

"కారణగుణాత్మకత్వాత్ ఇతి |

అయమభినస్థిః- కార్యం హి కారణగుణాత్మకం దృష్టమ్, యథా
 తన్వాదిగుణాత్మకం పటాది । తథా మహదాదిలక్షణోపి కార్యేణ
 సుఖదుఃఖమోహరూపేణ స్వకారణం సుఖదుఃఖమోహాత్మకం ప్రధానమవ్యక్తం
 సిద్ధం భవతి ।

కారికా ౧౫-౧౬

స్యాదేతత్ - 'వ్యక్తాత్ వ్యక్తముత్పద్యతే ఇతి కణభజ్జాక్షచరణతనయాః ।
 పరమాణవో హి వ్యక్తాః, తేభ్యో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ పృథివ్యాదిలక్షణం
 కార్యం వ్యక్తమారభ్యతే । పృథివ్యాదిషు చ కారణగుణక్రమేణ
 రూపాద్యుత్పత్తిః । తస్మాత్ వ్యక్తాత్ వ్యక్తస్య తద్గుణస్య చోత్పత్తేః
 కృతమదృష్టచరేణావ్యక్తేనేత్యత ఆహ -

॥ భేదానాం పరిమాణాత్ సమన్వయాత్ శక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ ।
 కారణకార్యవిభాగాదవిభాగాద్వైశ్వరూప్యస్య ॥ ౧౫ ॥ ॥

॥ కారణమస్త్యవ్యక్తమ్, ప్రవర్తతే త్రిగుణతః సముదయాచ్చ ।
 పరిణామతః సలిలవత్ ప్రతిప్రతిగుణాశ్రయవిశేషాత్ ॥ ౧౬ ॥ ॥

"భేదానామ్" ఇతి । భేదానాం - విశేషాణాం మహదాదీనాం
 భూమ్యన్తానాం కార్యాణాం కారణం- మూలకారణమస్త్యవ్యక్తమ్ । కుతః
 ? "కారణకార్యవిభాగాదవిభాగాద్వైశ్వరూప్యస్య" । కారణే సత్ కార్యమితి స్థితమ్ ।
 తథా చ యథా కూర్మశరీరే సన్యేవాఽఙ్గాని నిఃసరన్తి విభజ్యన్తే-
 'ఇదం కూర్మశరీరం, ఏతాన్యేతస్యాఙ్గాని'- ఇతి । ఏవం నివిశమానాని
 తస్మిన్ అవ్యక్తీభవన్తి । ఏవం కారణామృత్పిణ్డాధేమపిణ్డాద్వా కార్యాణి
 ఘటముకుటాదీని సన్యేవావిర్భవన్తి విభజ్యన్తే । సన్యేవ పృథివ్యాదీని
 కారణాత్తన్మాత్రాదావిర్భవన్తి విభజ్యన్తే, సన్యేవ చ తన్మాత్రాణ్యహఙ్కారాత్
 కారణాత్, సన్యేవాహఙ్కారః కారణాన్మహతః, సన్నేవ చ మహాన్ పరమావ్యక్తాత్ ।
 సోఽయం కారణాత్ పరమావ్యక్తాత్ సాక్షాత్ పారమ్పర్యేణాన్వితస్య విశ్వస్య కార్యస్య
 విభాగః ।

ప్రతిసర్గే తు మృత్పిణ్డం సువర్ణపిణ్డం వా ఘటముకుటాదయో
 విశన్తోఽవ్యక్తీభవన్తి । తత్కారణరూపమేవానభివ్యక్తం
 కార్యమపేక్ష్యావ్యక్తం భవతి । ఏవం పృథివ్యాదయస్తన్మాత్రాణి విశన్తః
 స్వాపేక్షయా తన్మాత్రాణ్యవ్యక్తయన్తి । ఏవం తన్మాత్రాణ్యహఙ్కారం
 విశన్త్యహఙ్కారమవ్యక్తయన్తి, ఏవమహఙ్కారో మహాన్తమావిశన్

మహాన్తమవ్యక్తయతి, మహాన్ ప్రకృతిం స్వకారణం విశన్ ప్రకృతిమవ్యక్తయతి ।
 ప్రకృతేస్తు న క్వచిన్నివేశ ఇతి సా సర్వకార్యాణామవ్యక్తమేవ ।
 సోఽయమవిభాగః ప్రకృతౌ వైశ్వరూప్యస్య - నానారూపస్య కార్యస్య,
 స్వార్థికః ష్యజ్ఞో, తస్మాత్ కారణే కార్యస్య సత ఏవ విభాగావిభాగాభ్యామవ్యక్తం
 కారణమస్తి ।

ఇతశ్చావ్యక్తమస్తీత్యత ఆహ - "శక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ" ఇతి ।
 కారణశక్తితః కార్యం ప్రవర్తత ఇతి సిద్ధమ్, అశక్తాత్ కారణాత్
 కార్యస్యానుపపత్తేః, శక్తిశ్చ కారణగతో న కార్యస్యావ్యక్తత్వాదన్యా । న హి
 సత్కార్యపక్షే కార్యస్యావ్యావ్యక్తతాయా అన్యస్యాం శక్తో ప్రమాణమస్తి, అయమేవ హి
 సికతాభ్యస్తీలనాం తైలోపాదానానాం భేదో యదేతేష్యేవే తైలమస్త్యనాగతావస్థం
 న సికతాస్వీతి ।

స్యాదేతత్ - శక్తితః ప్రవృత్తిః కారణకార్యవిభాగావిభాగౌ చ మహత ఏవ
 పరమావ్యక్తత్వం సాధయిష్యతః, కృతం తతః పరేణావ్యక్తేనేత్యత ఆహ -

"పరిమాణాత్" ఇతి । పరిమితత్వాత్, అవ్యాపిత్వాదితి యావత్ । వివాదాధ్యాసితా
 మహదాదిభేదా అవ్యక్తకారణవస్త్యః, పరిమితత్వాత్, ఘటాదివత్ । ఘటాదయో
 హి పరిమితాః మృదాద్యవ్యక్తకారణకా దృష్టాః । ఉక్తమేతద్యథా
 కార్యస్యావ్యక్తావస్థా కారణమేవేతి, యన్మహతః కారణం యత్ పరమావ్యక్తమ్,
 తతః పరతరావ్యక్తకల్పనాయాం ప్రమాణాభావాత్ ।

ఇతశ్చ వివాదాధ్యాసితా భేదాః అవ్యక్తకారణవస్త్యః, సమన్వయాత్" ।
 భిన్నానాం సమానరూపతా సమన్వయః । సుఖదుఃఖమోహసమన్వితా హి
 బుద్ధ్యాదయోఽధ్యవసాయాదిలక్షణాః ప్రతీయన్తే । యాని చ యద్రూపసమనుగతాని,
 తాని తత్స్వభావావ్యక్తకారణాని, యథా మృద్ధేమపిణ్ణసమనుగతా ఘటముకుటాదయో
 మృద్ధేమపిణ్ణావ్యక్తకారణకా ఇతి కారణమస్త్యవ్యక్తం భేదానామితి సిద్ధమ్ ।

అవ్యక్తం సాధయిత్వా అన్య ప్రవృత్తిప్రకారమాహ - "ప్రవర్తనే త్రిగుణతః" ఇతి ।
 ప్రతిసర్గావస్థాయాం సత్త్వం రజస్తమశ్చ సదృశపరిణామాని భవన్తి ।
 పరిణామస్వభావా హి గుణా నాపరిణమ్య క్షణమప్యవతిష్ఠన్తే । తస్మాత్ సత్త్వం
 సత్త్వరూపతయా, రజో రజోరూపతయా, తమస్తమోరూపతయా ప్రతిసర్గావస్థాయామపి
 ప్రవర్తతే । తదిదముక్తం - త్రిగుణతః" ఇతి ।

ప్రవృత్త్యన్తరమాహ - సముదయాచ్చ" ఇతి । సమేత్య ఉదయః - సముదయః
 సమవాయః । సముదయశ్చ గుణానాం న గుణప్రధానభావమన్తరేణ

సమ్భవతి, న చ గుణప్రధానభావో వైషమ్యం వినా, న
చ వైషమ్యముపమర్దోపమర్దకభావాదృతే, ఇతి మహదాదిభావేన
ప్రవృత్తిర్ద్వితీయా ।
స్యాదేతత్- కథమేకరూపాణాం గుణానామనేకరూపా
ప్రవృత్తిరిత్యత ఆహ - పరిణామతః సలిలవత్ ఇతి ।
యథా హి వారిదవిముక్తముదకమేకరసమపి తత్త్వైకవికారానాసాద్య
నారికేలతాలతాలీబిల్వచిరబిల్వతిన్దకామలకప్రాచీనామలకకపిత్థఫలరసతయా
పరిణమన్మధురామ్లలవణతిక్తకషాయకటుతయా వికల్పతే,
ఏవమేకైకగుణసముద్భవాత్ ప్రధానం గుణమాశ్రిత్యాప్రధానగుణాః పరిణామభేదాన్
ప్రవర్తయన్తి । తదిదముక్తమ్- ప్రతిప్రతిగుణాశ్రయవిశేషాత్ ।
ఏకైకగుణాశ్రయేణ యో విశేషస్తస్మాదిత్యర్థః ।
కారికా ౧౬

Encoded and proofread by Dhaval Patel drdhaval2785 at gmail.com

—
sA Nkhyatattvakaumudī

pdf was typeset on March 24, 2024

—

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

